

Наиље Р. Маља Имами¹
Универзитет у Београду, Филолошки факултет
Катедра за албанологију

Анђела М. Марковић²
Универзитет у Београду, Филолошки факултет
Катедра за албанологију

ОПТАТИВ У АЛБАНСКОМ ЈЕЗИКУ

Апстракт: Глаголски систем албанског језика у свом данашњем облику прилично је богат различитим временским и модалним облицима. Неки од њих наслеђени су из најстаријих стадијума развоја језика, други су релативно нове унутрашње творевине. Иако је овај глаголски облик проучавао низ истакнутих албанолога као што су Ф. Борн (1854) (Franz Bopp), Д. Камарда (1864) (Dhimitër Kamarda), Г. Мајер (1888) (Gustav Meyer), Х. Педерсен (1895) (Holger Pedersen), Ђ. Пекмези (1908) (Gjergj Pekmezi), М. Доми (1961) (Mahir Domi), Ш. Демирај (1986) (Shaban Demiraj), његово порекло и развој остају и даље нејасни и многа питања остала су отворена. У овом раду бавићемо се његовим историјским развојем, његовом употребом и даћемо мишљења других познатих лингвиста о овом глаголском начину.

Ључне речи: албански језик, морфосинтакса, оптатив, конјунктив, историјат, творба и употреба.

1. Увод

Под оптативом се пре свега подразумева жељни начин (Simeon, 1969:p.991), а неки граматичари му приписују и само значење жеље (Piper & Klajn, 2013:p.152). То значење се најчешће изражава радним глаголским придевом глагола бити (*На част му била лаж!*), (*На част му лаж!*), али и презентом с речцама *да* или *нека* (*Да си здрав! Нека бољи победи!*), који се тако чешће јавља

¹ nailje.malja.imami@fil.bg.ac.rs

² andjela.markovic@fil.bg.ac.rs, markovic.m.andjela@gmail.com

у императивном значењу, или потенцијалом, који је, пре свега, могући начин (*Ја бих попила нешто*) итд.³ (Nenezić, 2019:p.178).

У поглављу о синтакси глагола М. Стевановић (1989:p.624–625) описује временску (индикативну и релативну) и модалну употребу крњег перфекта. Разликује више врста модалног крњег перфекта: а) у императивној, оптативној служби, у екскламацијама, у благословима и клетвама, додајући да се овде јавља само облик без помоћног глагола и наводећи бројне примере, рецимо: *Живео!* – *Умукни, пукао!* – *Нинај Јово, ти живио мајци!* – *Ој, Чутићу, жалост дочекао!* итд., б) с концесивним (допусним) значењем, претежно у језику народних умотворина, нпр. *Чекао, не чекао нећеш добити.* – *Ја ћу Мару на силу отети, макар своју изгубио главу* итд., в) с кондиционалним значењем, нпр. *Ако ли ми право не судио, дабогда де дана не живио.* – *Лаж чуо, лаж казујем* итд. г) уопште у хипотетичким реченицама, нпр. *Тако било свакој друзи која мајке не слушала.* – *Како мирили, тако се смирили* итд. Дакле, М. Стевановић и оптативно значење приписује крњем перфекту, премда он не може алтернирати с пуним обликом перфекта као кад се употреби са временским значењем. Стевановића у овом гледишту следе и други граматичари (в. нпр. Станојчић & Поповић, 2004:p.388; Клајн, 2005:p.123), па и синтаксичар С. Танасић (2005:p.410) у *Синтакси глагола*, само што он у опису модалне употребе крњег перфекта нема термин оптативан, већ каже да се користи и за исказивање благослова (*Бог те поживио.*) и клетви (*Дијена ли је, гром је убио!*), а наводи и његове примере у различитим врстама модалних реченица, у концесивним (*Дошао не дошао, ми ћемо се окупити.*), кондиционалним (*Ако ли ми право не судио, / Дабогда де дана не живио.*) и релативним реченицама (*Кад мој топуз из мора изишо, / Онда ваки дјетић постану*). Међутим, значајно је то што Танасић, примећујући да се у наведеним примерима крњи перфекат не може заменити пуним облицима, каже да се може поставити питање да ли је у њима уистину увек баш облик перфекта у питању или се можда ради о футуру другом односно потенцијалу, који такође у свом саставу имају радни глаголски придев. ‘Ово питање се намеће тим више’, закључује Танасић, ‘што би у датим предикатима могли доћи ти облици и у пуној форми’ (Tanasić, 2005:p.411; Nenezić, 2019:p.173).

Занимљиво је да овакво становиште налазимо и код Т. Маретића (1963:p.664–665) у *Граматици хрватскога или српскога књижевног језика*, чије је прво издање објављено још 1899. године. Говорећи о синтакси глагола, или још ближе, о синтакси партиципа, Маретић (1963:p.663) каже: ‘Оптатив или жељни начин зове се активни партицип кад сам собом, без икакве друге

³ О неглаголским оптативним средствима в. Пипер, 2005:p.642–643.

ријечи, значи жељу'. Набраја и примере његове употребе у допусној реченици с везником *макар* (*ма*) или без везника (*Богме, господару, ти се шалио или не шалио, ја сам за истину примио.*), погодбеној с везником *кад* или *док* место футура (*Кад плакала, бисер ти ишао из очију, и кад говорила, ружа ти златна из уста излазила!*), као и у релативној (*Колико љеба појела, толико једа имала!*).⁴

Своје место у поглављу о морфологији нашао је и оптатив као један од три глаголска начина, поред императива и потенцијала. 'Одређује се као прост облик који је једнак с обликом радног придјева, али за разлику од радног придева, који је сам за себе непотпуни облик, оптатив је потпуни облик. Његова употреба тражи одговарајуће синтаксичко-семантичко окружење и одговарајућу интонацију (*Добро нам дошли; Уздрављу носила; Срећно ти било; Не поменуло се* и сл.). Оптатив је лексичко-граматичка категорија која је значењски донекле блиска императиву (заједничка им је директивна функција), али је слабије граматикизована јер је круг глагола који се срећу у оптативним изразима ужи, а зависност употребе оптатива од контекста је врло јака. Поред тога стално стилско својство оптатива је експресивност' (Piper & Klajn, 2013:p.183–184).⁵

По Пиперу и Клајну, у морфолошком одељку радни глаголски придев, заједно с трпним, дефинише се као градивни, односно непотпуни глаголски облик, чија је главна улога да служи извођењу сложених, потпуних глаголских облика и по правилу се не употребљава самостално у некој синтаксичкој функцији (Piper & Klajn, 2013:p.152). О крњем перфекту, пак, кажу да је облик перфекта у којем нема помоћног глагола, то јест, облик перфекта који је сведен на сам радни придев, изузимајући тзв. привидни крњи перфекат, да се послужимо Стевановићевом терминологијом (Piper & Klajn, 2013:p.169).

2. Оптатив албанског језика

Први лингвиста који је покушао да објасни овај глаголски облик јесте Франц Боп⁶, који оптатив албанског језика назива конјунктив и посебан формант овог глаголског облика *-sh- /u/* (*plaksha, plaksh* итд.) повезује са наставком сигматског аориста, стављајући га на линију са глаголским облицима староперсијског *da-sai* 'тѐ јајѐ', *galb-sai* 'тѐ ndihmoјѐ' 'да помаже' и грчког *λῶ-οατ* 'да одабере' 'тѐ zgjidhte', *τύπσατ* 'та граhtѐ' 'да туче' 'нека га туче'. Боп овај

⁴ Исто.

⁵ Исто.

⁶ F. Bopp, *Über das Albanesische in seinen verwandtschaftlichen Beziehungen*. Berlin, 1854, f. 474, v., 530, 533 v.

глаголски облик по формирању упоређује са санскритским потенцијалом и грчким оптативом. Према његовом мишљењу, оптатив албанског језика наслеђен је од давнина, и у основи је аорист конјунктива (Торали, 1998:р.109).

Боповим стопама иде и Камарда⁷ (Dhimitër Kamarda), који овај глаголски облик назива прошлим временом конјунктива, који важи за оптатив, углавном формираним од аориста или перфекта одговарајућег глагола.

Ово објашњење Боп даје и код супстантивног глагола у албанском⁸, где облике множине оптатива: *këndofshimë, këndofshi, këndofshinë* ‘да певамо, да певате, да певају’, директно пореди са латинским облицима *cantav(i)ssemus, cantav(i)ssetis, canta(i)sset*⁹. Ово објашњење, касније понавља и Ђ. Пекмези (Gjergj Pekmezi) у својој граматици¹⁰.

По Г. Мајеру и Ђ. Пекмезију, оптатив потиче из перфекта конјунктива латинског језика, док према Бопу и Педерсену, он има порекло од *аориста* конјунктива. Ово мишљење подржавају М. Доми и Ш. Демирај (Xhaferraj, 2012:р.146).

Међутим, ово Г. Мајерово мишљење није прихватио ниједан од лингвиста који су се бавили албанским оптативом, почев од Х. Педерсена (Holeger Pedersen) па до М. Домија (Mahir Domi), Ш. Демираја (Shaban Demiraj), К. Топалија (Kolec Toralli), итд. Они су сматрали да: латински имперфекат изражава временско значење у прошлом времену, док оптатив албанског језика изражава жељу говорника за радњом или стањем током и након говора. Облик *cantavissem* или *cantassem* у албанском језику фонетски не може да дâ облик као *këndofsh* ‘Ти да певаш’, јер би, према латинском, а ослањајући се на фонетска историјска правила албанског језика, оптатив албанског изгубио интервокални наставак -в- (тако да не бисмо имали -џ-, за које се сматра да потиче од муклог -в-) и сачувао би се -ī- (док код облика албанског језика он недостаје) (Likaj, 2003:р.205–206).

Како тврди Демирај, чињеница је да се оптатив појављује у раној фази индоевропских језика, и да њу прихватају сви они који су се бавили проблемима упоредне граматике. У прилог овоме довољно је да поменемо компаративисте различитих генерација, као што су Бругман (K. Brugmann), Грундрис (G. Grundriss), Хирти (H. Hirt). Према Хирту, оптатив индоевропских језика јесте

⁷ D. Camarda, *Saggia di grammatologia comparata sula lingua albanese*. Livorno 1864, f. 245 v.

⁸ G. Meyer, *Das Verbum substantivum im Albanesischen*. Philologische Abhandlungen für Hertz, Berlin, 1888 f. 90 v.

⁹ Vidi i *Kurzgefasste albanesische Grammatik*, Leipzig, 1888, f. 41 v.

¹⁰ Види *Dr. Pekmezi, Grammatik der albanesischen Sprache*, Wien, 1908.

глаголски начин који се формирао много пре него што се формирао конјунктив. По њему¹¹, оптатив су имали и они индоевропски језици код којих се не виде трагови конјунктива, као што су словенски језици, латински и германски језици (Demiraj, 1986:p.887).

Опште је прихваћено да је овај начин углавном имао два главна значења¹²: 1. Модално значење честитања, жеље одакле је створен термин оптатив; 2. Модално значење могућности (потенцијалности), односно слично значење са оним код тзв. условног начина¹³. Са првим значењем налазимо га само у независним (или главним) реченицама, са другим значењем налазимо га код зависних реченица. Блиско значење између оптатива и конјунктива довело је до тога да су се облици ова два начина мешали од раних времена у већини језика. Како наводи Демирај, по Бругману, само грчки језик (то значи стари грчки језик)¹⁴ успео је да сачува да се ова два начина разликују један од другог. Али у другим језицима они су се помешали, понекад су преовлађивали облици једног начина, а понекад облици другог. Ови мешовити облици у граматичкој традицији различитих језика класификовани су као облици конјунктива, чак и у оним случајевима када су првобитно били облици оптатива. Али без обзира на начин класификације, ови глаголски облици у одговарајућим језицима користе се не само као конјунктив него и као оптатив, а у неким језицима и као оптатив¹⁵ (Demiraj, 1986:p.888).

За разлику од Демираја, Топали је мишљења – да иако је оптатив наслеђени глаголски облик, он нема генетску везу са оптативом индоевропског језика, који је нестао у готово свим језицима ове породице, или се спојио са другим глаголским облицима, углавном са конјунктивом. Главно модално значење оптатива јесте да изражава жељу говорника, честитање или клетву¹⁶ (Topalli, 2011:p.818).

¹¹ Исто.

¹² Такође је указао на употребу овог начина са значењем императива (уп. Brugmann, op. cit. II, 3, 856 v., Нигт, op. cit. VI, 282).

¹³ Али те употребе албанског оптатива не треба да се мешају са онима у такозваном условно-оптативном глаголском начину који се користи у румунској граматници (као нпр. у ГРА I, 272) за облике типа *aș cânta* i др.

¹⁴ По Хирту, дело цит. II, 285, оптатив на грчком релативно је рано нестао. У Новом завету постоји само 38 случајева. Чак је и у класичном санскритском језику нестао. У оба ова језика конјунктив је употребљен.

¹⁵ По Хирту *celo. cit. VI 291*, словенски и германски језици 'никада нису имали конјунктив'. Међутим, у граматикама ових језика говори се о облицима конјунктива, а не оптатива.

¹⁶ Овим модалним значењем створен је и псеудооптатив у албанском језику типа *Të lumtë* = Браво теби!, / од придева *i lum* = благ, нпр. *Ju lumsbin këmbët* – Ноге вам се позлатиле!

Као што се види и у другим индоевропским језицима, оптатив се изражава облицима конјунктива. Таква појава примећује се и у албанском језику.

И у албанском језику облици оптатива могу да се замењују са одговарајућим обликом конјунктива: *vafsh (të vesh) shëndoshë!* ‘Да идеш здрав.’ ‘Дај Боже да идеш здрав’¹⁷, *Në ardhhtë (po të vijë) njeri, më njofto* ‘Ако дође/уколико буде дошао неко, обавести ме’, *Edhe në i përfshinë (edhe sikur /edhe po t’i presin) udhën ..., ai s’kthehet...* ‘Иако му пресеку пут..., он се неће вратити. /букв. прев./, *Le të hyjë kushdo qoftë (kushdo që të jetë)* ‘Нека уђе било ко/когод био’, *Kërkoji kudo qofshin (kudo që të jenë)* ‘Потражи их где год да су’ (Demiraj, 1986:p.886).

У независним (или главним) реченицама оптатив изражава модално значење (у облику благослова или клетве), док у зависним, условним и допусним реченицама изражава модално значење могућности. У другом случају, модално значење могућности, у суштини, произлази из општег значења реченице и функција оптатива условљена је присуством подређеног везника *në* ‘у’, односно *edhe në* ‘иако’; ово друго, као што је познато, добија се када се везнику *në* ‘у’ дода везник ‘и’ (уп. *edhe po* ‘иако...’, *edhe sikur* ‘и када би’). Са значењем могућности употребљавају се и облици оптатива глагола *jam* ‘бити’ (само у презенту) након неодређених заменица у функцији конјунктива *kushdo* ‘било ко’, *cilido* ‘било који’, (*cilado* ‘било која’, *çfarëdo* ‘било какав’) и иза прилога у функцији везника *kudo* ‘свуда’, *kurdo* ‘кад год’ и *sido* тј. (*sidoqoftë*) ‘како год’.

‘Оптатив албанског језика гради се помоћу посебних форманата, а то су *-sh-*/ш/ за глаголе с основом на сугласник (*haphsha*) и *-fsh-* /-фш-/ за глаголе са основом на самогласник (*shkofsha*) ‘Да идем’ /букв. прев./ . Од ова два форманта, први је општи, пошто припада свим глаголима, па је стога посебна карактеристика овог начина; док је други онај формант, који се јавља само код глагола с основом на самогласник, везан је за формирање дифтонга, па се зато сматра да се појавио у унутрашњем развоју албанског језика. Оптатив има и личне наставке, с изузетком другог лица једнине, који нема наставак. Са синтаксичке тачке гледишта, карактерише га употреба речце за негацију *mos* ‘немој’, која се углавном среће у глаголским облицима афективног карактера’ (Topalli, 2011:p.818).

Оптативом се бавио и албански лингвиста Сељман Риза (Selman Riza) (1997:p.460), који је тврдио да иако српски језик нема жељни начин, он презентом али и конструкцијом *да + презент* означава радњу која се дешава у садашњем и будућем времену. ‘Као у албанском тако и српскохрватском јези-

¹⁷Најприближнији превод је /Дај Боже да стигнеш здрав. (прев. аут.)!

ку једна неостварена жеља се изражава конструкцијом *да + презент*. Риза је сматрао да презент оптатива означава блиску и будућу радњу.

На пример:

Mirëse erdhtë, qofshi të mirëseardhun, miq të dashur! Добро дошли, мили гости!

Erroftë vllazënimi i popujvet! Живело братство народа!

Mos pafshim luftën më kurr! Не видели рат више никада! /букв. прев./ Не дао Бог да више видимо рат.

Le të plasë ku të plasë! Куд пукло да пукло.

Dashtë pa dashtë! Хтео не хтео!

Ah, të kisha dijtë vetëm këtë gjë. Да сам то само знао!

2.1. Оптатив има презент и перфект

Глаголи прве конјугације, чија се основа завршава самогласником, презент оптатива формирају следећим наставцима: *-fsha, -fsh, -të*, глаголи II конјугације наставцима *-sha, -sh, -të* (*hapsha, hapsh, haptë*), а глаголи III конјугације *-ça, -ç, -të, -çim, -çi, -çin / ча, -ч, -ть, -чим, -чи, -чин*! (код ових последњих основа партиципа завршава се на наставак /*në*/ нпр. *dhënë* ‘дати’, оптатив је *dhënça*, за глагол *-lë* ‘оставити’ партицип је *-lënë*, а оптатив *-lënça*, а код глагола *-zë* ‘ухватити’ партицип је *-zënë*, а оптатив *-zënça* (Malja-Imami, 2009:p.265).

Одрични облик оптатива гради се помоћу одричне речце *mos* ‘немој’ којом се у већини случајева изражава проклињање: *Mos ardhshi faqebardhë!* ‘Дабогда се вратили црних образа! /букв. прев./, *Hë, mos vdeksh kurrë!* ‘Ах, не дао Бог да икада умреш’ или ‘Ах да никада не умреш!’.

Перфекат оптатива гради се од помоћног глагола оптатива *рача* и партиципа *пасур* /*рача + пасур*/ за актив, док пасив гради од помоћног глагола оптатива *қофша* + партицип (нпр. *қофша гезуар*). Оптатив у албанском језику има две функције: да изражава жељу говорника (у облику честитања или проклињања/клетве) и означава радње које су се десиле у прошлости. Углавном се јавља у клетвама: *Qofshi gëzuar!* ‘Срећни били!’. Има актив *рача ларë* и пасив *қофша ларë*. И једно и друго веома се ретко користи, посебно пасив.

Овим временом оптатива изражава се жеља говорника за стањем постигнутим претходном радњом, израженом глаголским партиципом, или његова жеља за одређеним стањем у садашњости или будућности.

Оптатив се употребљава:

1) По Топалију у протазама хипотетичких сложених реченица после кондиционалног везника *në* 'у': код Бузукуа: *Ndë rrafsha, mos u vrafsha* 'Куд пукао да пукао!'

2) У зависним реченицама, које почињу неодређеним заменицама или прилошким везницима који као други елемент имају глагол *do* (*kushdo* 'било ко', *cilido* 'било који', *kudo* 'свуда', *kurdo* 'кад-год', *sido* 'како било', *sado* 'колико било' и др.), нарочито са глаголом *jam* 'бити' (*kushdoqoftë* 'ко год био', *kudo qoftë* 'где год био'), али и са другим глаголима, нпр. *Kudo shkofsha, mos u rrzofsha* 'Где год да идем ништа нек ми се не деси.'

3) У зависним реченицама, које почињу односном заменицом, нарочито на северу: *Kush mos levdoftë vedin, i u djegët kasolla* 'Ко не хвали своју кућу/место, нека му она изгори' /букв. прев./

4) У зависним реченицама које означавају место, време, циљ, намеру, испред везника: *ku* 'где', *nga* 'одакле', *kur* 'када', *sa* 'колико', *qysh* 'како' и др., нарочито на северу, али су присутне и на југу, као: *Qoftë ku vetofte e bumbulloftë*. 'Нека то буде тамо где сева и грми.'

5) У сложеним и независним реченицама, када оптатив има значење императива, али и када изражава молбу: *Ljustë qoftë, gjak mos qoftë*. 'Нека буде рат, само да не буде крв', *Vendin e huej e levdosha, por kurr mbrendë mos i voshë* 'Хвалићу туђу земљу, али не дао Бог да живим у њој', *Kjofte ba kjo fejesë!* 'Нека се деси та веридба!'

6) Облицима оптатива могу да се изразе и друге значењске нијансе: тако, обликом презента и глаголом *jam* 'бити' може да се изрази супротстављање говорника у упитним реченицама: *Shka kjoftë qari yt? Ia pret vëllai i madh* 'Где је решење за тебе? Одбрусио му је старији брат'; *Po në dashtë moj gru, moj gru edhe pa të jetojmë* 'Уколико жели, бре, жено, и без њега ћемо да живимо' (Topalli, 2011:p.819–820).

У свим овим примерима види се да се оптатив по модалности приближавао конјунктиву, и употребљава се у зависним сложеним реченицама и после везника иза меница.

Из горенаведених примера види се да су оптатив много користили стари писци и да је тада имао више функција него што има сад. Из овога произлази да је употреба оптатива у савременом албанском језику за означавање жеље говорника у процесу рестрикције некадашњих функција које је имао овај начин, што може да буде резултат конкуренције употребе са конјунктивом, са којим се подудара у његовим функцијама. Чак и у његовој главној употреби,

када означава жељу говорника, оптатив чува модалност конјунктива, пошто се и ова функција изражава глаголом у конјунктиву, не само у албанском језику (*Të rrojë* 'Нека живи', него и у свим језицима који немају посебан начин да изражавају жељу говорника (лат. *prosit*, герм. *es lebe*, итал. *così sia*, фр. *soit heureux*, енг. *long live* и др.). И пошто жеља говорника може да означава само радњу која још није завршена, временско значење оптатива остаје увек будуће време. Модалну функцију конјунктива и временско значење футура чува оптатив и у другим употребама, у кондиционалним реченицама када им претходи везник *në 'у'*, у реченицама које означавају време и место са везницима: *kur* 'када', *sa* 'колико', *ku* 'где', *kudo* 'свуда' и др. (Topalli, 2011:p.821).

Оптатив налазимо и код старих аутора са севера, али и код старих писаца попут Ђ. Бузукуа (Gjon Buzuku), Ф. Бардија (Frang Bardhi), П. Будија (Pjetër Budi) и Л. Матренге (Lekë Matrënga).

Дајемо неколико примера:

а) Бузуку: *Ti në mbajtësh mend të këqiatë, kush tjetër mundë i duronjë.* 'Ако ти заборавиш те лоше ствари, ко ће да их памти! /букв. прев./'

б) Матранга: *Ashtu kloftë.* 'Нека тако буде' и др.

в) Буди: *E ndonëse ndëpajinë shërbyem gjëkafshë...* 'Ако су ти уопште понудили нешто. /букв. прев./'

г) Барди: *Ndo ende ty të dhashtë paq i lumi zot... e zotynë të shpufitë shëndosh!* 'Ако ти помогне велики Бог... и Бог да те чува здравог!'

Из горенаведених примера јасно је да оптатив има конјунктивну модалност да изрази претпоставку и значење будућег времена. Стога, чак и када изражавамо жељу, глагол има значење конјунктива (Demiraj, 1986:p.889).

Топали (2013:p.9) даје табеларни преглед глагола *hap* 'отворити' у оптативу у албанском, староиндијском, грчком и литванском:

албански	староиндијски	грчки	литвански
hap-sh-a	<i>dâ-syâmi</i>	ῥῶ-σ-ω	<i>du*^{-s}-iu</i>
hap-sh	<i>dâ-syasi</i>	ῥῶ-σ-εις	<i>du*^{-s}-i</i>
hap-sh-të > haptë	<i>dâ-syati</i>	ῥῶ-σ-εις	<i>du^{-s}</i>
hap-sh-im	<i>dâ-syâmas</i>	ῥῶ-σ-ομες	<i>du*^{-s}-ime</i>
hap-sh-it	<i>dâ-syata</i>	ῥῶ-σ-ετε	<i>du*^{-s}-ite</i>
hap-sh-in	<i>dâ-syanti</i>	ῥῶ-σ-οντι	<i>du*^{-s}</i>

‘Формант -sh /ш/, који је био присутан у свим личним облицима, има индо-европско порекло. То је био -s- /с/ и морао је бити формант сигматског футура, коју су имали и други језици, као што су санскрит, грчки и литвански. С овом врстом футура лингвисти су повезивали неке облике латинског, као што су *capso, faxo*, који се граде формантом -с-¹⁸. За албански језик прелазак функција ових глаголских облика из временског значења футура на функције које се генерално поклапају са конјунктивом, потпуно је легитиман, ако се узме у обзир да је албански језик, да би изразио временско значење футура, створио аналитичке облике, изграђене од глаголских група које садрже глагол у конјунктиву *do të shkoj* ‘ићи ћу’, *kam për të shkuar* ‘имам да идем’. У овим околностима, промена функције глаголског облика који је изражавао футур, преузимајући функцију конјунктива, сасвим је нормалан процес.’ (Topalli, 2011:p.826).

2.2. Оптатив с основом од аориста

‘Према Бопу¹⁹, код презента оптатива албанског језика, кога он зове *конјунктив аориста* сачуван је карактеристичан формант аориста -sh-/ш/< -s/c/²⁰, док -f- /ф/ код облика -fsh-/фш/ повезује са гласом -v- /в/ аориста (*kërko-v-a*²¹ *тражих*). Дакле, према Бопу презент оптатива у албанском језику у почетку је био *аорист конјунктива*. Ово мишљење подржао је и албански писац Д. Камарда²² (Dhimitër Kamarda), који је сматрао да њега карактерише *прошло време конјунктива* које може да се сматра и оптативом или *аористом конјунктива*’ (Demiraj, 1986:p.893).

За Х. Педерсена, како пише К. Топали, албански оптатив јесте аорист конјунктива, који је формиран од презента конјунктива. ‘Овај облик аориста се, према овом лингвисти, разликовао од показног начина само у другом и трећем лицу једине наставком. -ç, të /ч/ и /ть/. Пошто је овај облик аориста постао уобичајен као поздравни облик честитања у главној реченици, постало је неопходно да се разликују и други облици од индикатива; према глаголском облику другог лица једине *shpëtofshtë* ‘Да се спасеш’ формиран је глаголски облик за друго лице множине *shpëtofshtë* ‘Да се спасете’, а затим облици за прво и треће лице множине *shpëtofshtëm* ‘Да се спасемо’, *shpëtofshtën* ‘Да се спасу’ и

¹⁸ Види за ово: Schleicher GR. 490 v.

¹⁹ Ueber das Albanesische, 474 v., 533

²⁰ За формант -s-/с/ аориста Боп је имао резерву да потиче од глагола jam /бити/.

²¹ О Боповом мишљењу у вези са пореклом гласа -в- види XX/28. Белешка 46.

²² Saggio, 245 v.

тек на крају прво лице оптатива *shpëtofsba* 'Да се спасем'. Ово правило важи само за глаголе који формирају оптатив од основе аориста, а не за оне глаголе који формирају оптатив од партиципа. То је можда због тога што се значење оптатива у зависној реченици (*Futurum exactum*) поклапа са перифрастичким облицима (*kam lidhurë vезао сам* и др.)' (Topalli, 1998:p.105).

У прилог његовој тези о формирању оптатива спајањем аориста индикатива помоћу додавања наставака за презент конјунктива, Е. Ликај (Ethem Likaj) (2003:p.206) објашњава да се аорист индикатива, који се користи за означавање радње која је завршена у прошлости, у посебним случајевима користи за именовање радње која ће се десити у блиској будућности, не само у зависним реченицама, већ и у независним и реченицама типа: *Po e gjete..., ta fala* 'ако га нађеш..., поклонићу ти' или *do të ta fal* 'имам да ти поклоним'. Управо у овој последњој употреби, према Демирају, говорник увек из стилско-емотивних разлога радњу која се још није одиграла, изражену аористом, представља као завршену. Аорист са таквом вредношћу може да се употреби и да се саговорнику изрази честитање за неку радњу у блиској будућности. Даље, овај облик који се користи у оваквом значењу такође је формално допуњен наставком другог лица јединине садашњег конјунктива -sh- /ш/ (в. глагол *punoj* 'радити' је *të punosh* 'да радиш') који се, као што је познато, користи се и за оптатив. Са тим се слаже и И. Ајети (Idriz Ajeti) (2017:p.507–508) – право порекло оптатива треба да се тражи од основе старог аориста који је добио функцију оптатива²³.

Глаголи који граде презент оптатива глаголском основном која се не подудара са аористом у првом су реду они глаголи који трпе апофонију а/о, односно е/је: *dal* 'изаћи' *dola/dalsba*, *marr* 'узети' *mora/marrsha*, *bredh* 'лутати' *brodha/bredhsba*, *heq* 'скинути' *hoqa/heqsha*, *vjel* 'брати' *vola/vjelsba*, *pjek* 'пећи' *poqa/pjeksha* и др. Као што се види, глаголска основа којој се додаје формант -sh-/ш/ код глагола овог типа подудара се са основном глагола презента и партиципа. Међутим, оптатив глагола -*vë* 'ставити', *zë* 'ухватити', *përzë* 'избацити', *nxë* 'ухватити', *them* 'рећи', *jap* 'дати', *lë* 'оставити' и још неких глагола тоскијског дијалекта и глагола *kam* 'имати', *bie* (gashë) 'пасти' и *shtie* 'ставити' (формант -ç-/ч/ < -sh/ш/) додаје се основи партиципа: *vën-ç-* 'ставити', *zën-ç-a* 'ухватити', *përzën-ç-a* 'протерати', *nxën-ç-a* 'ухватити', *thën-ç-a* 'рећи, казати', *dhën-ç-a* 'дати', *lën-ç-a* 'оставити', *rën-ç-a* 'пасти', *shtën-ç-a* 'ставити' (Demiraj, 1986:p.897–898).

И глагол *flas* 'говорити' који је у аористу *fola*, у оптативу се јавља као: *folsha*, *folsh*, *foltë* и др.; глагол *vras* 'убити', који не спада у поменути категорију, оптатив гради са: *vrafsha* – аорист *vrava*. Од основе аориста глагола *plasa* 'пући',

²³ Исто.

глагол *plas* од *pëlças*, у оптативу је *plaça, plaç – plastë*. Овај глагол трпи фонетску промену где наставак *-s-* у суседству са *-ç-* /ч/ нестаје.²⁴ Оптатив се појављује и са обликом *paça* и *patsha* ‘да имам’ у првом лицу једнине и *pattë, pastë* и *pa’st* у трећем лицу једнине код Ђ. Пекмезија, те у другом лицу множине *páci, páçit* код К. Кристофоридија (Konstandin Kristoforidhi) (Çerçja, 2012:p.53).

И глаголи који се појављују на сугласник, изузев оних горенаведених, оптатив формирају на основу аориста типа: *prita* ‘чекати’: *priřsha; dita* ‘знати’: *ditřha; hapra* ‘отворити’: *hapřha; ika* ‘побећи’: *ikřha*.²⁵

Што се тиче глаголске основе од које је изграђен оптатив, супротно мишљењу многих лингвиста – да одговара основи аориста²⁶, материјали на албанском језику доказују да се он поклапа са безличним обликом, познатим као партицип албанског језика.

Према Топалију, основни аргумент да је аорист у раној фази развоја албанског језика могао је да се користи и да се саговорнику пожели вршење неке радње у будућности, остаје само хипотеза без икаквог ослоња у материјалима албанског језика. ‘Истина је да аорист, како је приметио Ш. Демирај (1986:p.886)²⁷, понекад добија значење будућег времена. То се дешава у случајевима када глаголу претходи условни подређени везник *po* ‘да’ и у неким случајевима у главној реченици, када говорник изнесе радњу која је тек почела, или ће да се догоди убрзо, представља као завршену²⁸, али ове употребе имају извор у очувању аспектних обележја албанског аориста, који може да се користи, не само као наративно време (историјски перфекат), већ и за изражавање радњи које се врше у тренутку говора значењем *perfectum praeiens*. У првом случају, када се користе глаголи аориста после везника *po* ‘да’, извор мора да се тражи у хипотетичким периодима **без везника**, као што је – *Hëngre drekë, gatuaj për darkë. ‘Jeo cu ручак, спреми вечеру’*²⁹, где је у зачетку прва реченица била упитна реченица и аорист глагола је имао значење перфекта. Прелазак са конкретне чињенице на искуство, уопштено, изазвао је промене и у структури тих реченица, утичући на то да се оне ближе повезују једна са другом и да изра-

²⁴ Исто.

²⁵ Исто.

²⁶ Sh. Demiraj, *Gramatika historike*, f. 895

²⁷ Са истом функцијом и истим временским значењем користи се и облик ‘типа *po erdhi...*’ ‘Ако дође’, где је условно зависни везник ‘ро’ ‘да’, праћен глаголом у једноставном облику који у овом типу реченица изражава значење будућег времена.

²⁸ Sh. Demiraj, *Morf. Historike II*, 141.

²⁹ Види и *Fonetika dhe gramatika e gjuhës së sotme letrare shqipe II*, Т. 1976, f. 267.

жавају кондиционалне односе, што је омогућило и употребу кондиционалног везника на почетку реченице. На тај начин употреба глагола у аористу у условним реченицама не мора бити древна. Сам везник *po* ‘да’ на почетку реченице није употребљен као условни зависни везник, јер има извор од потврдне речце *po* ‘да’. Овим теоријским аргументима треба додати и лингвистичку чињеницу да се код Бузукуа нигде не појављује кондиционални везник *po* ‘да’, ни са конјунктивом ни са аористом.³⁰ С друге стране, треба приметити да се и код конјунктива везник *po* ‘да’ увек појављује секундарно, у односу на некадашњи везник (данас речцу) *të*, који је неопходан у реченици која изражава условну претпоставку’ (Topalli, 1998:p.108–109).

Према К. Топалију (Kolec Topalli) (2011:p.823–824), једини облици оптатива који се јављају са глаголском основом без наставка, која се као таква појављује и у аористу, јесу они облици који у партиципу имају суфикс *në* ‘у’: *d*-ndë*, као *dhashtë* ‘дати’ (уп. аорист трећег лица једнине *dha*), на супрот партиципа *dhanë*; *thashtë* (аорист трећег лица једнине *-tha-*), партиципа *thanë* ‘рећи, казати’; *hëngërsha/hangsha* (аорист *hëngra* ‘једох’), партиципа *ngrënë/ngranë*, *qoftë* ‘бити’ (аорист *qenë* ‘бих’), партиципа *qenë* ‘бити’. Два прва облика, *dhashtë*, *thashtë*, који припадају гегијском дијалекту, имају као основу корене *dha* и *tha*, који се као такви налазе у аористу (уп. 3. лице једнине *dha* ‘дати’, *tha* ‘рећи’). Да су ови облици стари, доказује формант *-sh-* /ш/, који се употребљава за формирање 3. лица једнине. Овај формант у овим облицима није нестао као што се десило са облицима *shkoftë*, *punoftë* ‘ићи, радити’, што доказује да су облици оптатива ових глагола формирано много раније него облици глагола са дифтонгом, где је полусамогласник дифтонга *-oç-* прелазио на самогласник *-v-* /в/, а затим у *-f-* /ф/. Ови форманти гегијског дијалекта изгледају старији од облика тоскијског дијалекта *dhëntë*, *thëntë* ‘дати, рећи’ који су формирано од основе партиципа са суфиксом *-n-/ndë* и имају дијалекатски карактер. Гегијски дијалекат нема ове облике оптатива и у њиховом формирању избегнут је облик партиципа са суфиксом *-në* ‘у’. То је разлог што гегијски дијалекат оптатив глагола који се формира са партиципом *-në* ‘у’ формира од основе глагола који се поклапа са основом аориста. У том случају облици оптатива ових глагола /*dhashtë*, *thashtë*/, који не добијају формант *-f-* као други глаголи са основом на самогласник, имали су исти развојни пут као глаголи аориста *dhae*, *thae* ‘дати, рећи’ који не добијају сугласник *-v-* да би изгубили формирано хијат између теме и наставка. Ова појава се објашњава чињеницом да су аорист и оптатив

³⁰ E. Lafe. *Lidbëzat te libri i parë shqip*, SF 4. F. 156.

ових глагола настали пре него да полусамогласник *-и-* из дифтонга *-ои-* постане сугласник (код аориста је прешао у фонему *-в-*, а код оптатива у фонему *-џ-*).

Другачије од горенаведених глагола *dhashtë, thashtë*, облик оптатива глагола у пасиву *qoftë* и глагола *jam* ‘бити’ у презенту, претрпео је утицај глагола са групом самогласника, јер тиме се објашњава чињеница да се код овог глагола не појављује формант *-sh* /ш/, него *-џ-*, као у случају глагола са дифтонгом (уп. *shkou-shkofië*). Чак један такав утицај показује и самогласник *-о-*, наспрот самогласника *-е-* аориста и партиципа (уп. *qe-qenë*). Овај самогласник у облику оптатива ушао је по аналогији (Topalli, 2011:р.823–824).

2.3. Оптатив са глаголском основном од партиципа

По Топалију, глагол *vij* ‘доћи’ облик оптатива *ardhshta* ‘да дођем’ има глаголску основу партиципа *ardh-ë* (уп. аорист глагола *erdh-a* ‘дођох’); за глагол *dua* ‘волети, хтети’, облик оптатива *daça* ‘да волим’ од **dash-sha* има за глаголску основу партицип *dash(-ur)* (уп. аорист *desha*); за глагол *vdes* ‘умрети’, облик оптатива *vdeksha* има глаголску основу *vdekë* ‘умрети’ (уп. аорист *vdig-a* ‘умрех’); за глагол *bredh* ‘лутати’ облик *bredhshta* ‘да лутам’ има глаголску основу партиципа *bredh-ë* (уп. аорист *brodha*); за глагол *dal* облик оптатива *dalshta* има глаголску основу партиципа *dal-ë* (уп. аорист *dola* ‘узаћох’); за глагол *marr* ‘узети’ глаголски облик оптатива *marrsha* ‘узех’ има глаголску основу партицип *marr-ë* (уп. аорист *mor-a*); за глагол *bëj* ‘чинити, радити’ облик оптатива је *bëfsha/bëfsha* са основном на партицип *bë/bërë* (уп. *bana/bëra*); за глагол *vë* ‘ставити’ глаголски облик оптатива је *vufsha* из гегијског дијалекта и има глаголску основу партиципа *-vu* (уп. аорист *vun-a*), док глагол *vënça* ‘ставити’ тоскијског дијалекта има глаголску основу партиципа *vënë* (уп. аорист *vur-a*); за глагол *kam* ‘имати’ облик оптатива је *paça* од **pas-sha* и има глаголску основу партиципа *pasë* (уп. аорист *pat-a*); за глагол *bie* ‘донети’ са значењем *sjell* ‘донети’ облици оптатива јесу *prufsha/prufsha* који имају глаголску основу партиципа *pru/pru*, (уп. аорист *pru-na/prura*) и др. (Topalli, 2011:р.821–822).

Топали додаје да исту појаву показују и глаголи који се завршавају на групу вокала са безличним обликом (*shue/shua-r* ‘гасити’, *punue/punua-r* ‘радити’, *lye/lye-r* ‘фарбати, мазати’, *mallëngjye/mallëngjye-r* ‘чезнути’).

За глагол *dua* ‘волети, хтети’ облик оптатива *daça* од *dash-sha* у оптативу, поклапа се са основном партиципа *dash(-ur)*, уп. аорист *desha*; за глагол *vdes* ‘умрети’ облик оптатива *vdeksha* ‘да умрем, или дабогда умрем’ поклапа се са основном партиципа *vdek-ë* (уп. аорист *vdig-a*); за глагол *bredh* ‘лутати’, облик

оптатива *bredhsha* ‘лутати’ поклапа се са основом партиципа *bredh-ë*; за глагол *marr* облик оптатива је *marrsha* и поклапа се са основом партиципа *marr-ë* и др.

Када се историјски посматра ово питање, облик партиципа *punue/punuar* садржи дифтонг *-on-* који потиче од затвореног слога, који је у ранијем периоду имао основу *-punoц-*. Из ове основе партиципа формиран је и облик оптатива, где је дифтонг *-оц-*, спајајући се са формантом *-sh-/ш/* пратио други развојни пут. Док је у облику партиципа овај дифтонг, пошто се налазио на задњој позицији пратио свој познати пут: *-оц:* *-uo;* *ue-/ua*, у облику оптатива, с обзиром да се није налазио на задњој позицији него у затвореном слогу због суфикса (наставка) за овај начин (**punoц-sh*), дифтонг је добио други пут развоја, полусамогласник *-ц-* прешао је у сугласник, онако како се то десило и у другим случајевима са таквим сличним дифтонзима у овом положају (уп. лат. *causa* алб. *kafshë*, лат. *laudem*, алб. *lavd*). То је довело до стварања новог форманта *-sh /ш/* који се од глагола са основом на самогласник *-о-* проширио по аналогiji на све глаголе са основом на самогласник, као што *la-lafsha*, *pipifsha*. У овом објашњењу види се да сугласник *-f /ф/* оптатива нема извор у гласу *-v /в/* наставка аориста, него оба ова облика имају заједнички извор, полуглас *-ц-* дифтонга *-оц-* партиципа глагола са основом на самогласник *-о-*³¹ (Topalli, 2011:p.822–823).

3. Фреквентност употребе оптатива у албанском језику

Да бисмо утврдиле колико се оптатив често користи у албанском језику, електронским путем анализирале смо две књиге.

Прва књига је *Tregime të mocme shqiptare* аутора Митруша Кутелија, која има 294 стране и 35 веома занимљивих прича, мали речник и биографске податке, а писана је гегијским дијалектом. Садржи популарне мотиве, баладе, крајишничке песме из доба владавине Турске царевине. У овим причама пронашле смо 152 примера употребе оптатива, од чега је чак 88 примера са помоћним глаголима, а у њима значајно доминира коришћење пасива. Навешћемо одређени број примера које ћемо истаћи по лицу и броју: 1. У првом лицу јединине *раџа* је био само један пример у активу којим је изражена жеља: *Неј, të раџа е të gëzofsha për jetë e mot!* ‘Хеј да те *имам* и да будем срећна с тобом за век векова’ (букв. прев. аут.), одн. ‘Дај Боже да те *имам* и да ми живиш’ (Kuteli, 2005:p.179); 2. У другом лицу *раџ* нашле смо три примера, а неки од њих су: *Раџ banorë brevën e gjarpërin!* ‘Мештанин нека ти *буде* змија’ (букв. прев.), одн., ‘Да

³¹ О извору наставка *-в-* од овог дифтонга, види Topalli SF 4, 1983:p.144.

немаш са ким да живиш, сем са змијама, којим се изражава клетва, *Raç dorën e mirë siç e ke zemrën, moj nuse e vëllait i thotë Hyso Radoica!* ‘Да *имаш* срећну руку онакву какво ти је срце, млада жено мог брата, каже јој Хусо Радојица’ којим је изражена жеља (Kuteli, 2005:p.59,202); 3. У трећем лицу *pastë* пронашле смо такође три примера, нпр.: *Mos u hidhëro, bir, të pastë lokja! – i thotë nëna!* ‘Немој да се растужиш да Бога *да* те мајка *има*, каже му мајка!’ (Kuteli, 2005:p.106); 4. Када је реч о множини оптатива, нашле смо два примера у другом лицу множине *raçi*: *Vëllam më doni, vëllam më raçi, o zana të bardha – u thotë Muji!* ‘Волите ме као брата, брат *да* вам *будем*, о виле беле – каже им Муја!’, којим се изражава жеља (Kuteli, 2005:p.117).

Скоро сви остали примери оптатива, који се могу пронаћи у овој књизи су у пасиву и њима се изражава жеља или клетва, а доминира треће лице једнине оптатива: *Ju qoftë udha e mbarë, po pa tua!* ‘Нека вам *буде* срећан пут, али без мене.’; *Mallkuar qoftë emri i tij!* ‘Нека *буде* проклето његово име.’ (Kuteli, 2005:p.26, 138).

Неки од примера са другим глагола који се често појављују су: *Rrofsh e qofsh, moj bij e mbretit!* ‘Да *живиш* и *да* те *има* ћерка царева.’ за изражавање жеље; *Rrofsh e qofsh!* ‘Да *живиш* и *да* си *здрави*!’; *E bardhë je, e bardhë qofsh!* ‘Срећна си, и *да* *будем* срећна!’. *Qofsh e bardhë tërë jetën!* ‘Да *си* срећна целог живота!’ такође за изражавање жеље; *Ti më ktheve në jetë – me jetë qofsh!*. ‘Ти си ме вратила у живот, жива *била*!’ (Kuteli, 2005:p.79, 158, 186).

Роман *Mbyllur për pushime* Стефана Чапаљикуа објављен је 2021. године у Тирани, има 186 страна и писан је стандардним језиком. У њему смо пронашле свега пар примера: *Zoti e pastë afër vetes!* ‘Бог *нека* га *држи* ближе себи’ или ‘Нека *буде* што ближе Богу!’; *Pastë qenë i Parajsës.* ‘Нека *иде* у рај.’ или ‘Нека му је место у рају.’; *Dritë pastë!* ‘Нека *има* светлу будућност!’ или ‘Нека *има* срећу.’; *Rroftë Roosevelti, Churchilli dhe Stalini!* ‘Нека живе Рузвелт, Черчил и Стаљин!’ (Çaraliku, 2021:p.113, 115, 164).

На основу анализе ових примера дошле смо до закључка да се оптатив у албанском језику више користи у старим текстовима и дијалекту, тј. да се све мање користи у литератури на стандардном језику и да иде ка редукцији, као што је случај и у другим индоевропским језицима.

4. Закључак

Оптатив је глаголски начин, који се јавља још у раним фазама развоја индоевропских језика, а део је савременог глаголског система албанског језика. Оптатив има два времена, презент и перфекат. Глаголи у оптативу имају посебне облике, помоћу којих говорник изражава жељу у облику честитања или клетве. Обично се користи у независним реченицама, али може да се користи и у зависним и допусним реченицама, којима претходи везник *në, edhe në* и изражава модално значење. Глагол у презенту оптатива изражава жељу говорника у облику честитања или клетве за извођење радње у тренутку говора или после тога. За превод глагола у оптативу у већини случајева користи се конјунктив, али и императив и наравно оптатив код оних језика који га имају у свом глаголском систему.

Негацију гради речцом *mos* 'немој': *Mos të pafshin sytë e mi më.* 'Да те моје очи више не виде'. Прошло време формира се од помоћног глагола оптатива *paça* и партиципа *pasur* /*paça + pasur*/ за актив и *qofsha* / *qofsha + qenë*/ за пасив.

Као резултат истраживања које су спровели различити лингвисти од времена Бопа па до данас, јасно је да проблеми везани за формирање оптатива још увек остају нерешени. Из свих анализа и истраживања која су до сада обављена, могу се извући следеће непобитне лингвистичке чињенице:

Оптатив у албанском језику, са структурног аспекта, представља посебан облик. Овај глаголски облик из фонетских разлога нема никакву генеричку везу са оптативом у индоевропским језицима, који је као посебан модални облик готово нестао, или се спојио са другим облицима глагола у већини сродних језика са албанским.

Оптатив у албанском гради се уз помоћ посебног формата, који је *-sh-* за глаголе са основом на сугласник (*hapsha*) и *-fsh* за глаголе са основом на самогласник (*lafsha*). Гради се од основе аориста и партиципа. Такође, оптативом може да се изрази и радња која ће се десити у будућности, нпр. *Po e gjete..., ta fala* 'ако га нађеш..., поклонићу ти га' (= *do të ta fal* 'има да ти га поклоним').

Оптатив се користи у свим дијалектима и поддијалектима албанског језика. Налази се у говору Арбреша у Италији и Грчкој, а употребљавали су га и сви стари писци попут Ђ. Бузукуа и Л. Матренге. Међутим, и поред тога још постоје проблеми који нису разјашњени. Наводимо само неке од њих: 1. Које је било првобитно значење модалног и временског аспекта оптатива? 2. Одакле потиче посебан облик *sh*? 3. На коју основу глаголског система је базиран оптатив? 4. Да ли је овај облик глагола наслеђен из давнина или је релативно нови облик?

Литература

1. Ajeti, I. (2017) *Studime për gjubën shqipe (vepra të zgjedhura)*. Prishtinë, ASHAK.
2. Camarda, D. (1864) *Saggio di grammatologia camaparata sulla lingua albanese*. Livorno.
3. Çapaliku, S. (2021) *Mbyllur për pushime*. Tiranë, Botimet Fishta.
4. Çerçija, A. (2012) *Formimi i normës së sotme letrare në sistemin foljor të gjubës shqipe*. Tiranë.
5. Demiraj, Sh. (1986) *Fonetika historike e gjubës shqipe*. Tiranë, Mihal Duri.
6. Likaj, E. (2003) *Zhvillimi i eptimit në gjubën shqipe (Morfologji historike)*. Tiranë, SHBLU.
7. Klajn, I. (2005) *Gramatika srpskog jezika*. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
8. Kuteli, M. (2005) *Tregime të moçme shqiptare: ballada dhe raspsodi popullore të ritreguara për fëmijët e moshës së mesme dhe të rritur shollore*. Tiranë, Mitrush Kuteli.
9. Domi, M. (1961) *Morfologjia historike e shqipes – konspekt leksione dispencë*. Tiranë, Universiteti i Tiranës
10. Malja Imami, N. (2008) *Gramatika albanskog jezika (Fonetika i morfologjija)*. Beograd, NNK.
11. Maretić, T. (1963) *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Treće, nepromijenjeno izdanje. Zagreb, Matica hrvatska.
12. Nenezić, S. (2019) *Gramatički status jednog glagolskog oblika: radni glagolski pridjev, krnji perfekat*. Nikšić, Filološki fakultet.
13. Pedersen, H. (1895) *Texte, Albanische Texte mit Glosar*. Leipzig.
14. Пипер, П. (2005) Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика. У: Пипер, Предраг и др. *Синтакса савременога српскога језика. Проста реченица* (стр. 575–982). Београд, Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.
15. Пипер, П. & Клајн, И. (2013) *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад, Матица српска.
16. Xhaferraj, M. (2012) *Paralelizma në strukturën gramatikore të shqipes e të greqishtes (sistemi foljor)*. Tiranë.
17. Pекмези, Gj. (1906) *Gramatik der albanesische Etymologien*.
18. Riza, S. (1997) *Vëpra 2*. Prishtinë, Akademia e Shkencave dhe Arteve.
19. Simeon, R. (1969) *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I, A–O*. Zagreb, Matica hrvatska.
20. Станојчић, Ж. & Поповић, М. (2004) *Грамматика српског језика за гимназије и средње школе*. Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
21. Стевановић, М. (1989). *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнोजезичка норма) II. Синтакса* (4 изд.). Београд: Научна књига.

22. Танасић, С. (2005). Синтакса глагола. У: Пипер, Предраг и др. *Синтакса савременога српскога језика. Проста реченица* (стр. 345–476). Београд, Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.
23. Topalli, K. (1998) *Për burimin e trajtës foljore të mënyrës dëshirore në gjuhën shqipe*, Studime filologjike 3–4. Tiranë.
24. Topalli, K. (2011) *Gramatikë historike e gjuhës shqipe*, Studime albanologjike 3. Tiranë.
25. Topalli, K. *Disa rezultate në studimin e zhvillimit historik të gjuhës shqipe* Microsoft Word – Ligjerata e antarsimit.docx (ashak.org) [Preuzeto 17. 09. 2023.]

Nailja R. Malja Imami
University of Belgrade, Faculty of Philology
Department of Albanian Language and Literature

Andjela M. Markovic
University of Belgrade, Faculty of Philology
Department of Albanian Language and Literature

THE OPTATIVE IN THE ALBANIAN LANGUAGE

Summary

The verb system of the Albanian language in its present form is quite rich in different tense and modal forms. Some of them are inherited from the oldest stages of the language, others are relatively new internal creations. Although this verb form has been studied by a number of prominent albanologists such as F. Bopp (1854) (Franz Bopp), G. Meyer (1888) (Gustav Meyer), H. Pedersen (1895) (Holger Pedersen), Dh. Kamarda (1864) (Dhimitër Kamarda), Gj. Pekmezi (1908) (Gjergj Pekmez), M. Domi (1961) (Mahir Domi), Sh. Demiraj (1986) (Shaban Demiraj), its origin and development remain unclear and many questions remain open. In this paper, we deal with its historical development, its use, and we will give the opinions of other well-known linguists about this verb form. We will also analyse two books in terms of how much the optative is used in the standard language and how much in the dialect. Based on the analysis of specific examples, we concluded that the optative mood in the Albanian language is more commonly used in old texts, ballads, folktales, and dialects, and it is increasingly less utilised in standard literature, indicating a trend towards reduction, similar to what occurs in other Indo-European languages.

► **Key words:** Albanian language, morphosyntax, optative, subjunctive, history, formation, usage.

References

1. Ajeti, I. (2017) *Studime për gjuhën shqipe (vepra të zgjedhura)*. Prishtinë, ASHAK.
2. Camarda, D. (1864) *Saggio di grammatologia camaparata sulla lingua albanese*. Livorno.
3. Çapaliku, S. (2021) *Mbyllur për pushime*. Tiranë, Botimet Fishta.
4. Çerpja, A. (2012) *Formimi i normës së sotme letrare në sistemin foljor të gjuhës shqipe*. Tiranë.
5. Demiraj, Sh. (1986) *Fonetika historike e gjuhës shqipe*. Tiranë, Mihal Duri.
6. Likaj, E. (2003) *Zhvillimi i eptimit në gjuhën shqipe (Morfologji historike)*. Tiranë, SHBLU.
7. Klajn, I. (2005) *Gramatika srpskog jezika*. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
8. Kuteli, M. (2005) *Tregime të moçme shqiptare: ballada dhe raspsodi popullore të ritreguara për fëmijët e moshës së mesme dhe të rritur shollore*. Tiranë, Mitrush Kuteli.
9. Domi, M. (1961) *Morfologjia historike e shqipes – konspekt leksione dispencë*. Tiranë, Universiteti i Tiranës.
10. Malja Imami, N. (2008) *Gramatika albanskog jezika (Fonetika i morfologjia)*. Beograd, NNK.
11. Maretić, T. (1963) *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Treće, nepromijenjeno izdanje. Zagreb, Matica hrvatska.
12. Nenezić, S. (2019) *Gramatički status jednog glagolskog oblika: radni glagolski pridjev, krnji, perfekat*. Nikšić, Filološki fakultet.
13. Pedersen, H. (1895) *Texte, Albanische Texte mit Glosar*. Leipzig.
14. Piper, P. (2005) Semantičke kategorije u prostoј rečenici: sintaksička semantika. U: Piper, Predrag i dr. *Sintaksa savremenoga srpskoga jezika. Prosta rečenica* (str. 575–982). Beograd, Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska.
15. Piper, P. & Klajn, I. (2013) *Normativna gramatika srpskog jezika*. Novi Sad, Matica srpska.
16. Xhaferraj, M. (2012) *Paralelizma në strukturën gramatikore të shqipes e të greqishtes (sistemi foljor)*. Tiranë.
17. Pekmezi, Gj. (1906) *Gramatik der albanesische Etymologien*.
18. Riza, S. (1997) *Vepra 2*. Prishtinë, Akademia e Shkencave dhe Arteve.
19. Simeon, R. (1969) *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I, A–O*. Zagreb, Matica hrvatska.
20. Stanojić, Ž. & Popović, M. (2004). *Gramatika srpskog jezika za gimnazije i srednje škole*. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
21. Stevanović, M. (1989). *Savremeni srpskohrvatski jezik (gramatički sistemi i književnojezička norma) II. Sintaksa* (4 izd.). Beograd: Naučna knjiga.

22. Tanasić, S. (2005). Sintaksa glagola. U: Piper, P. i dr. *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica* (str. 345–476). Beograd, Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska.
23. Topalli, K. (1998) *Për burimin e trajtës foljore të mënyrës dëshirore në gjuhën shqipe*, Studime filologjike 3–4. Tiranë.
24. Topalli, K. (2011) *Gramatikë historike e gjuhës shqipe*, Studime albanologjike 3. Tiranë.
25. Topalli, K. *Disa rezultate në studimin e zhvillimit historik të gjuhës shqipe* Microsoft Word – Ligjerata e antarsimit.docx (ashak.org) [Preuzeto 17. 09. 2023.]

Преузето: 30. 9. 2023.
Корекције: 24. 11. 2023.
Прихваћено: 29. 11. 2023.